

II. STRAFFRÄTTSLIGT ANSVAR I SAMFUND¹⁾

Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda

Av tf. professor, jur. dr. P. O. TRÄSKMAN, Helsingfors

Under 1970-talet har fyra offentliga utredningar föreslagit införande av ett korporativt straffansvar. Tryckfrihetskommisionen ansåg i sitt betänkande att det i princip var oundgängligt att ett korporativt straffansvar infördes, men önskade ej i detta skede framlägga några detaljerade förslag till reglering.^{1a)} Den ansåg att frågan först borde bli grundligt utredd.

Miljöbrottskommisionen ansåg att vissa synpunkter talade för att man tog ibruk straffrättsliga påföljder som riktade sig mot kollektiv. Något detaljerat lösningsalternativ angående regleringen av samfundens straffansvar ansåg kommissionen sig dock inte kunna framlägga utan den fann det ändamålsenligare att frågan löstes som en helhet.²⁾ Arbetsbrottskommisionen intog däremot i sitt betänkande ett förslag till korporativt straffansvar utarbetat i stadgeform.³⁾

Straffrättskommittén slutligen ägnar i sitt betänkande ett helt kapitel åt frågan om det straffrättsliga ansvaret för samfund.⁴⁾ Också Straffrättskommittén anser att det är nödvändigt att omfatta ett straffrättsligt ansvar för samfund, men presenterar inte (med motiveringen att dess betänkande är ett principbetänkande) något förslag utarbetat i stadgeform till reglering av frågan.

Då man i de offentliga utredningarna stannat för införandet av ett korporativt straffansvar har det skett efter en argumen-

¹⁾ Uttrycket avses täcka alla de ansvarssituationer som uppstår, då brott har förövats inom ramen för ett samfunds verksamhet. Det kan då vara fråga om att straffrättsligt ansvar riktas mot själva samfundet (= kollektivt straffansvar), lika väl som om att någon eller några fysiska personer, som har verkat inom eller för samfundet, ställs till svars (= individuell straffansvar). — Jämsides med begreppet samfund används begreppen kollektiv, korporation och juridisk person.

^{1a)} Kom. bet. 1973:1, Painovapaustoimikunnan mietintö, Helsinki 1973, s. 140 ff.

²⁾ Kom. bet. 1973:49, Miljöbrottskommisionens betänkande, Helsingfors 1973, s. 179 ff.

³⁾ Kom. bet. 1973:70, Työrikostoimikunnan mietintö I, Helsinki 1973, s. 251 ff.

⁴⁾ Kom. bet. 1976:72, Straffrättskommitténs betänkande, Helsingfors 1976 (1977), s. 133 ff.

tering som i stort kan beskrivas på följande sätt: utgångspunkten har varit att kriminalpolitikens uppgift är att beledsaga den allmänna samhällspolitiken. Kriminalpolitikens slutliga målsättning är därför identisk med den allmänna samhällspolitiken målsättning, d.v.s. att utveckla livets kvalitet genom strävan till ökning och jämlik fördelning av välståndet.⁵⁾

Realiserandet av denna allmänna målsättning hämmas av skilda former av beteende. Detta *menliga* beteende bör konkretiseras och såvitt möjligt elimineras genom lämplig rättslig reglering. I vissa fall är en straffrättslig reglering lämplig. Detta förutsätter dock att det beteende som befunnits vara menligt för realiserandet av den formulerade samhällspolitiska målsättningen också är *klandervärt* samt *reglerbart* med straffrättsliga medel.⁶⁾

Ett fastställande av vilka beteendeformer som är menliga för realiserandet av samhällspolitiken målsättning sker bäst genom en granskning utgående från skilda levnadsområden. Straffrättskommittén har i sitt betänkande verkställt granskningen skilt för fem olika levnadsområden: boende, arbetsförhållanden, trafik, miljö och konsumtion.⁷⁾

Inom dessa levnadsområden är det möjligt att påvisa olika beteendeformer som uppenbart förorsaker stora skador och omfattande men. Många av beteendeformerna är klandervärda; för respektive beteendeform är det möjligt att påvisa alternativ som inte inskränker på de grundläggande fri- och rättigheter som rådande samhällsordning förutsätter men som saknar menliga konsekvenser. Trots detta är vissa av dessa menliga beteendeformer inte straffrättsligt reglerade, eller endast bristfälligt reglerade.

Orsaken härtill sökes i den traditionella straffrättens inskränkthet. Det straffrättsliga ansvaret har traditionellt varit ett individuellt ansvar baserat på tanken om personlig skuld. Den enskilda gärningsmannen bestraffas på försorg av staten för att han uppsåtligen eller av straffbar oaktsamhet begått en rättsstridig handling. Kriterierna för en kriminalisering har därför varit menlighet, *individuell* klandervärdhet och reglerbarhet på basen av ett *individuell* straffansvar.

Utmärkande för många av de beteendeformer som utgående från en granskning av olika levnadsområden befunnits vara menliga för realiserandet av samhällspolitiken målsättning och i och för sig klandervärda är att de framför allt ansluter sig till verksamheten inom samfund. Fråga är inte om handlingar som

⁵⁾ Ibidem, s. 48.

⁶⁾ Ibidem, s. 48 ff.

⁷⁾ Ibidem, s. 51 ff.

vore typiskt enskilda utan om verksamhet som är samfundsspecifik.⁸⁾ För att en straffrättslig reglering skall vara verksam bör den därför basera sig på en *kollektiv* klandervärdhet och ett korporativt (kollektivt) straffansvar.

I denna situation står tre grundlösningar till buds: *att* nyttja andra former av rättslig reglering än en straffrättslig reglering, d.v.s. närmast någon form av administrativ reglering, *att* kriminalisera det menliga beteendet utgående från traditionella straffrättsliga premisser i fullt medvetande om att den straffrättsliga regleringen så länge den bygger på ett individuellt straffansvar blir ineffektiv, eller, *att* omfatta ett straffsystem som i sig inbegriper ett korporativt straffansvar.

Den första lösningen är i viss mån betänkelig. Den givna utgångspunkten för rättslig reglering är att den straffrättsliga regleringen utgör ett kärnområde. Beteendeformer som starkt stävjar förverkligandet av samhällspolitikens mål kriminaliseras, då en kriminalisering utgör den mest värdeladdade lagstiftningsreaktion som samhället har till sitt förfogande.

Den tekniskt-ekonomiska utvecklingen har medfört att en allt större del av det mänskliga beteendet sker inom ramen för samfund — en allt större del av det klandervärda beteendet kommer därför också att ske inom samfund.⁹⁾ Underlåtelse att kriminalisera samfundsspecifikt beteende innebär därför att man ger avkall på kravet att allt menligt och klandervärdt beteende kriminaliseras, vilket starkt skulle rubba straffrättens ideologiska funktion. Det är svårt att motivera att småtjuvar bestraffas om inget straff följer för att fabriken smutsar ner land och sjö.

Återstår ett val mellan de två andra lösningarna, att kriminalisera beteendet utan att spränga ramarna för den traditionella straffrätten (således med bibehållande av ett individuellt straffansvar) eller att kriminalisera beteendet och ta i bruk ett korporativt straffansvar.

I de offentliga utredningar som förespråkade ett korporativt straffansvar är det närmast fyra argument man framfört för ett ansvar av detta slag:

(1) *Preventiva synpunkter*

Kriminalpolitiken i Norden har under de senaste åren allt mer markerat tagit ställning för ett straffsystem som baserar sig på allmänprevention. Vård- och behandlingssynpunkter har allt mera fått träda i bakgrunden. I motsats till vad fallet är ifråga om ett straffsystem som bygger på en utpräglad individualpre-

⁸⁾ Se t. ex. Takala, Hannu: Korporatiivisen rangaistusvastuun ongelmia, Oikeus 1973/2, s. 20 ff.

⁹⁾ Kom. bet. 1973:70, s. 252; Takala, Hannu, a.a., s. 20.

vention kan ett straffsystem som utgår från allmänprevention lika väl tillämpas på juridiska som på fysiska personer.¹⁰⁾ Systemet kan dessutom förmodas vara effektivare om den som bestraffas är samfundet i sig själv och inte en enskild fysisk person inom samfundet.

Ifall endast en fysisk person verksam inom samfundet bestraffas för brott, som förövats inom ramen för samfundets verksamhet, kan det utdömda straffet sällan bli så strängt som brottet förutsätter. Den enskilda gärningsmannens handlande är ofta endast en delhandling av flere som endast tillsammans kumulerar i den brottsliga effekten. Då straffet utmättes efter gärningsmannens skuld blir straffet mindre än vad brottets sammanlagda konsekvenser uppfattas förutsätta.

Den enskilde gärningsmannen kan därtill ofta räkna med en välvillig inställning från samfundets sida för det brott han begått i samfundets intresse.¹¹⁾ Det bötesstraff han dömes till och som utmättes på basen av hans skuld och hans inkomster och förmögenhet, kan med lätthet betalas av samfundet inom ramen för dess driftsbudget.¹²⁾ En effektiv allmänpreventiv verkan kan ifråga om samfundsspecifika brott uppnås enbart om samfundet som sådant bestraffas.

(2) *En ändamålsenlig lokalisering av det straffrättsliga ansvaret*

Samfundens struktur har blivit allt mer komplex. Idag är det svårt, eller omöjligt, att likställa samfundet med viss eller vissa personer verksamma inom detta. Den praktiska skötseln av särskilt de ekonomiska samfundens löpande verksamhet är allt mer sällan i händerna på ägarna. I stället nyttjar dessa särskilt utbildade teknokrater som inte kan sägas personifiera samfundet. Ifall ett brott begås inom ramen för samfundets verksamhet är det vanligen endast dessa teknokrater som blir straffrättsligt ansvariga och inte de bakomstående finansierarna, trots att den faktiska kontrollen av samfundet helt kan omhänderhas av dessa.¹³⁾

¹⁰⁾ I fransk straffrättslig doktrin, där straffets individualpreventiva verkan stark accentueras, har det nyttjats som ett argument mot införande av ett korporativt straffansvar att åtgärden inte är förenlig med den kriminalpolitiska målsättningen att återanpassa gärningsmannen till samhället. Se Leigh, L. H.: Policy and punitive measures in respect of economic offences. Working paper prepared for the Twelfth conference of directors of criminological research institutes. Council of Europe 1976, s. 38.

¹¹⁾ Se Kom. bet. 1973:1, s. 140, Kom. bet. 1976:72, s. 137 samt Andenaes, Johs.: Almindelig strafferet, 2. rev. utg., Oslo, Bergen, Tromsø 1974, s. 267.

¹²⁾ Se Takala, Hannu, a.a., s. 20 f.

¹³⁾ Kom. bet. 1973:1, s. 141, Kom. bet. 1976:72, s. 137.

(3) *Ett ändamålsenligt beaktande av den kumulativa skulden*

Utmärkande för den verksamhet som sker inom ramen för samfund är att den är organiserad mellan olika personer. Den slutliga effekten av verksamheten kan vara beroende av delhandlingar utförda av många skilda personer. Dessa delhandlingar är kanske i och för sig endast lindrigt klandervärda, men den totala följden av handlingarna kan trots detta vara svår. Ett ändamålsenligt beaktande av denna kumulativa skuld vid nyttjandet av straffrättsliga reaktioner, kan enbart ske om straffansvaret är kollektivt, riktat mot hela samfundet.¹⁴⁾

(4) *Processekonomiska synpunkter*

Huvudregeln ifråga om bevisbördan i brottmål är att käreandetsidan (åklagarsidan) bör framlägga fullt bevis för gärningsmannens skuld (RB 17:1 mom. 2). I en komplex organisation (såsom i ett stort nationellt eller multinationellt bolag) där verksamheten är uppdelad mellan flere personer och effekten av verksamheten därför är ett resultat av många gärningsmäns samverkande handlingar, kan det vara svårt eller omöjligt att prestera erforderligt bevis för viss persons skuld. Svårigheterna accentueras av att ifrågavarande verksamhet måhända kräver sådana kvalificerade tekniska eller ekonomiska insikter som gängse polis- och åklagarmyndigheter saknar.¹⁵⁾

Ett nyttjande av ett korporativt straffansvar eliminerar väsentligen dessa svårigheter. Då det inte är nödvändigt att leda i bevis att viss enskild person verksam inom samfundet har av lagen förutsatt skuld utan enbart att handlande som är straffbart inträffat inom samfundet, kan ett sakfällande ske betydligt enklare.

Utredningarna har också prövat styrkan hos några av de motargument som vanligen brukar anföras mot införande av ett korporativt straffansvar. Dessa har de avvisat. De har för det första fastslagit att de juridiska personernas karaktär som sådan inte ställer hinder för att omfatta ett korporativt straffansvar. Samfundens förmåga att begå brott och som samfund ställas till straffrättsligt ansvar för dem var rätt allmänt erkänd fram till början av 1800-talet. Först vid denna tid lancerades tesen att samfund ej kan begå brott inom straffrätten på den europeiska kontinenten, medan straffrätten i de anglosaxiska staterna aldrig i samma grad ifrågasatt systemet med straffrättsligt ansvar för samfund. I såväl England som i USA har man inte sedan medlet

¹⁴⁾ Kom. bet. 1973:1, s. 141, Kom. bet. 1973:49, s. 179,, Kom. bet. 1976:72, s. 137.

¹⁵⁾ Se t. ex. Eliasson, Lennart: Ekonomins kriminalitet — Rättsväsendets perspektiv. I 17:e nordiska forskarseminariet i Kriminologi, Norefjell, Norge 1975, Stockholm 1975, s. 67.

av 1800-talet ifrågasatt möjligheten att döma juridiska personer som sådana till straff för brott.¹⁶⁾

Med särskild styrka har utredningarna avvisat tanken att omfattandet av ett korporativt straffansvar skulle strida mot straffrättens grundtanke om erforderlig skuld. Tanken grundar sig på den klassiska straffrättens filosofiska konstruktion med den rättsstridiga viljan som negeras genom straffet. Då enbart fysiska personer kan ha en egen vilja kan enbart dessa vara moraliskt ansvariga för handlingar. Ett samfund däremot saknar både egen vilja och självständigt moraliskt ansvar. Samfundet som sådant kan därför inte moraliskt klandras för något handlande, utan enbart de fysiska personer som handlat på samfundets vägnar.

I de offentliga utredningarna förkastas argumentet att straffrättslig reglering a priori vore uteslutet ifråga om samfund till följd av att samfunden saknar moraliskt ansvar som orealistiskt. Införandet av ett korporativt straffansvar är inte någon filosofisk fråga utan en kriminalpolitisk ändamålsenlighetsfråga. Därtill konstateras att det inte kan anses strida mot rådande rättsuppfattning att ett samfund som sådant utsätts för klander — i den allmänna debatten förekommer det rätt ofta att ett samfund klandras för visst förfarande, varvid klandret uttryckligen riktas kollektivt mot hela samfundet, inte mot enskilda personer som är verksamma inom det.¹⁷⁾

Även argumentet att införandet av ett korporativt straffansvar skulle pålägga domstolarna sådana uppgifter som de inte är skickade till avvisas. Det har rätt ofta hävdats att en prövning av det klandervärda i ett samfunds verksamhet i praktiken blir aktuellt enbart i situationer som implicerar djuptgående sociala konflikter ifråga om näringsverksamhet och produktionsätt. Dessa konflikter, menar man, kan inte ändamålsenligt regleras i straffrättslig väg utan i administrativ väg, varför de konfliktlösande organen borde vara politiskt organiserade förvaltningsorgan och ej domstolar.¹⁸⁾

Argumentet att den administrativa regleringen vore att föredra framom en straffrättslig har i de offentliga utredningarna avvisats genom att hänvisa till att domstolarna är de enda organen som är tillräckligt oavhängiga. Straffrättskommitténs konkluderar i detta avseende:

Då den produktiva verksamheten ökar och utsträcker sina verk-

¹⁶⁾ Leight, L.H., a.a. s. 37 ff och Utriainen, Terttu: Yhteisövästuu. Oikeus 1977, s. 105.

¹⁷⁾ Se Andenaes, Johs., a.a., s. 266 f, Kom. bet. 1976:72, s. 138.

¹⁸⁾ Se Eriksson, Lars D.: Bör samfund straffas?, Oikeus 1973/2, s. 30 ff och densamma: Straffrättskommitténs anatomi, Oikeus 1977, s. 78 f.

ningar allt vidare förstärks statens ekonomiska reglering. Samtidigt ökar det intimare samarbetet mellan de mest inflytelserika inom statsmakt och näringsliv dessa intressenters möjligheter att på olika sätt påverka regleringens utformning. Ifråga om de allmänna domstolarna saknas utvecklingstendenser av detta slag. I de fall då ett negativt samfundsbeteende ansluter sig till verksamhet som ur samhällets synpunkt sett är central, är de allmänna domstolarna mer oavhängiga än de administrativa myndigheterna att avgöra enskilda konflikter. Därtill är det skäl att fästa avseende vid att domstolarna redan nu är tvugna att avgöra straffrättsliga frågor som ansluter sig till ovan avsedda samhälligt sett centrala områden.¹⁹⁾

En straffrättslig reglering som bygger på ett korporativt straffansvar ger upphov till flere kriminalpolitiska och doktrinära problem, som saknas i ett system som bygger enbart på ett individuellt ansvar. I det följande presenterar jag först straffrättskommitténs förslag till lösning och därefter en personlig värdering av lösningen.

Straffrättskommittén utgår från att det saknas behov av att stifta en särskild strafflag för samfund. Den anser det vara ändamålsenligare att inta stadgandena om samfundens straffrättsliga ansvar i den allmänna strafflagen. Härigenom uppnår man enligt kommittén två väsentliga fördelar: man undgår att ha två skilda strafflagar med huvudsakligen samma innehåll och man accentuerar samfundsbrottens klandervärdhet.²⁰⁾

Ett samfund kan i och för sig begå de flesta av de brott som en fysisk person kan begå. Undantag utgör endast vissa accentuerat personliga brott (t. ex. sexualbrotten, tvegifte etc.)²¹⁾ Ifall man skulle stifta en särskild strafflag för samfund skulle de flesta av straffstadgandena i den därför vara identiska med motsvarande straffstadganden i den allmänna strafflagen. Detta är enligt Straffrättskommittén en oekonomisk lösning; bättre är att inta de särskilda allmänna stadganden som erfordras för bestraffning av samfund i den allmänna strafflagen och skilt för varje brottsbeskrivning nämna om den även kan tillämpas på handling begången av samfund.²²⁾

En av Straffrättskommitténs ledande tankar har varit att samla beskrivningarna av alla grövre brott till den allmänna strafflagen. Därigenom önskar den uppnå viss ideologisk effekt. Den utgår från att gemene man anser att ett brott varom stadgas i den allmänna strafflagen är mer förkastligt än ett brott varom stadgas i annan lag. En accentuering av det klandervärda i en

¹⁹⁾ Kom. bet. 1976:72, s. 142 (i egen översättning).

²⁰⁾ Ibidem, s. 143 f.

²¹⁾ Kom. bet. 1973:70, s. 265.

²²⁾ Kom. bet. 1976:72, s. 143.

viss lagstridig handling sker därigenom redan av att kriminaliseringen flyttas från någon speciallag till strafflagen.²³⁾

Då Straffrättskommittén anser att många samfundsspecifika brott på grund av de vidlyftiga negativa verkningarna de kan ha bör anses vara synnerligen klandervärda är det helt följdriktigt att de önskar placera kriminaliseringarna av dem i den allmänna strafflagen och inte i en speciell strafflag för samfund. Allmänhet skall fås att uppfatta samfundsbrotten som lika förkastliga som de individspecifika brotten genom att placera båda grupperna av brott i samma lag.²⁴⁾

En avgränsning av de straffansvariga samfunden vållar problem vid införandet av ett korporativt straffansvar. Särskilt två grupper av samfund är problematiska, nämligen offentligrättsliga juridiska personer och civilrättsliga juridiska personer som bildats för ideellt ändamål.

Straffrättskommitténs ställningstaganden är i detta avseende rätt vaga. Den utesluter staten som straffrättsligt ansvarig: statsrådet, ministerierna och de centrala ämbetsverken skall ej kunna dömas till straff för lagöverträdelser som skett inom deras verksamhet, ej heller sådana statliga ämbetsverk eller självständiga inrättningar, vilkas verksamhet regleras av budgeten.²⁵⁾ Däremot avvisar den ej helt tanken på att kommunerna göres straffrättsligt ansvariga. Om detta konstaterar nämligen kommittén helt orakelmässigt att det „enligt dess mening vore skäl att överväga huruvida samfundsansvar kunde utsträckas till att omfatta även kommuner“.²⁶⁾

Straffrättskommittén utesluter inte heller tanken på att ideella samfund kunde vara straffrättsligt ansvariga. Kommitténs ställningstagande på denna punkt är värt ett explicit citat:

Då det även i den verksamhet som ideella samfund bedriver kan förekomma sådana förfaringsätt som syftar till att uppnå ekonomisk nytta eller andra sådana förfaringsätt att ett straff kunde vara av betydelse för att hindra dem, anser kommittén det ej vara motiverat att avvisa den möjligheten att ett ansvar av sagd art för vissa brottsliga förfaringsätt skulle kunna utsträckas även till ett ideellt samfund.²⁷⁾

Också en ändamålsenlig reglering av ansvaret mellan de fysiska personerna inom samfundet och samfundet kan vara pro-

²³⁾ Ibidem, s. 143. Man kan starkt ifrågasätta om kommitténs argumentering på denna punkt håller. Medborgaren i gemen har endast sällan sådan insikt om lagstiftningen att brottsbeskrivningens placering skulle vara av någon betydelse.

²⁴⁾ Ibidem, s. 143.

²⁵⁾ Ibidem, s. 149 f.

²⁶⁾ Ibidem, s. 150. Kommitténs ställningstagande är här identiskt med den uppgift den erhållit då den tillsattes, se ibidem, s. 333!

²⁷⁾ Ibidem, s. 150 f (i egen översättning).

blematisk. Detta är särskilt fallet då fråga är om ett litet samfund, där samfundet lätt kan identifieras med en eller några få personer verksamma inom detta. Om härvid såväl de fysiska personerna som samfundet som sådant dömes till straff, kan detta de facto leda till en påföljdsakumulation som är obillig. Straffrättskommittén poängterar i detta sammanhang att det individuella straffansvaret även sedan korporativt straffansvar införts måste anses vara primärt. Om det straffrättsliga ansvaret lätt kan härledas till någon eller några fysiska personer och om en bestraffning av dem kan anses innebära en samhällsreaktion som till fullo svarar mot ådagalagd skuld, samt vara tillräcklig för att påverka samfundets handlande, kunde särskild bestraffning av samfundet utgå.²⁸⁾

De största problemen vid införandet av ett korporativt straffansvar ansluter sig kanske till frågan om hur samfundets straffrättsliga skuld skall härledas. I detta fall kan man enligt Straffrättskommittén särskilja mellan tre huvudsystem:

(1) *Ett objektivt ansvar* som i princip kan vara av olika grad. Det kan vara helt objektivt varvid det är nog för att etablera straffrättslig skuld att i samfundets verksamhet inträffat något som konstituerar det objektiva rekvisitet för visst brott. Det objektiva ansvaret kan även konstrueras så att det frikopplas från de ansvariga samfundsorganens (d.v.s. styrelse, arbetsledning etc.) skuld men ej från de underordnades (arbetstagare etc.) skuld. En nödvändig och tillräcklig förutsättning för att straffrättsligt ansvar skulle inträda för samfundet är härvid att inom ramen för dess verksamhet en handling blivit företagen som konstituerar det objektiva och det subjektiva rekvisitet för visst brott. Ett sakfällande skulle m.a.o. förutsätta bevis för att en underordnad inom samfundet vid utförandet av sina uppgifter uppsåtligt eller av oaktsamhet begått straffbar handling, men ej några bevis för att de ansvariga organen inom samfundet felat. Dessa skulle ej heller kunna exkulpera sig genom att leda i bevis att de iakttagit all erforderlig aktsamhet för att förhindra det inträffade.²⁹⁾

(2) *Ett ansvar som grundar sig på presumerad skuld* innebär att ett samfund kan dömas till straff då inom dess verksamhet „inträffat en handling eller föreligger ett tillstånd, som konstituerar det objektiva rekvisitet för något brott“. Därtill förutsättes det att det finns skäl att anta att man förfarit klandervärt på samfundets vägnar. Samfundet skulle dock undgå ansvar om det kunde leda i bevis att det ej handlat klandervärt.³⁰⁾

²⁸⁾ Ibidem, s. 151.

²⁹⁾ Ibidem, s. 144.

³⁰⁾ Ibidem, s. 145.

(3) *Ett traditionellt straffrättsligt ansvar* skulle innebära att ett samfund kunde bestraffas endast då man kan leda i bevis att „inom dess verksamhet inträffat eller förekommit handling eller tillstånd som är objektivt lagstridigt samt att detta beror på klandervärt förfarande av något organ eller av person i ställning som kan jämföras med organets“.³¹⁾

Straffrättskommittén har stannat för ett blandat system: ifråga om kulpösa brott härledes samfundets ansvar enligt ett system baserat på presumerad skuld: samfundets skuld anses ådagalagd om brottsrekvisitets objektiva element realiserats i samfundets verksamhet och det finns skäl att anta att detta berodde på klandervärt beteende av någon som handlat på samfundets vägnar och samfundet inte kan visa att man har iakttagit erforderlig omsorg. Ifråga om uppsåtligt brott åter förutsätter ansvar för samfundet att man kan påvisa att organ eller person i därmed jämförlig ställning gjort sig skyldig till uppsåtlig brottslig handling.³²⁾

Som straffpåföljder för samfund föreslår Straffrättskommittén endast två skilda sanktioner, straffvarning och samfundsbot.

Straffvarningen skulle vara den primära sanktionen. Genom straffvarningen skulle samhället auktoritativt uttala sitt fördömande av samfundets rättsstridiga handlande. Sanktionen skulle vara helt formell. Någon särskild kungörelse av varningen skulle inte äga rum, men den skulle dock antecknas för viss tid i lämpligt register.³³⁾

Straffvarningen skulle dock enligt kommittén i vissa fall kunna visa sig vara uppenbart ineffektiv eller alltför mild i förhållande till brottets grovhet. Ifall samfundet utan att bry sig om straffvarning det ådömts inom en kort tidsrymd upprepar samma brott bör det kunna dömas till samfundsbot. Samfundsbotens storlek skall inom lämpliga gränser fastställas i enlighet med brottets grovhet och samfundets förmögenhetsställning. Samfundsboten bör kunna utdömas så hög att den skulle påverka beslutsfattandet inom samfundet. Boten skulle dock ej få fastställas så högt att ett erläggande av den skulle medföra bestående skada för samfundet. Boten skulle kunna utdömas villkorligt, betalningsansånd skulle kunna beviljas för dess erläggande och den skulle även kunna erläggas i flere rater.³⁴⁾

Införandet av ett korporativt straffansvar är en åtgärd med stor principiell och praktisk bärvidd. Införandet innebär en sådan avvikelse från det traditionella straffrättssystemet att åtgärden för att vara befogad måste var väl underbyggd i minsta de-

³¹⁾ Ibidem, s. 145 f.

³²⁾ Ibidem, s. 147

³³⁾ Ibidem, s. 148.

³⁴⁾ Ibidem, s. 148 f.

talj. De återopade offentliga utredningarna lämnar dock i detta avseende rum för tvivel. I det följande tar jag upp vissa frågeställningar som enligt min mening inte blivit tillräckligt beaktade. Kritiken riktar sig härvid främst mot Straffrättskommittén, på vilken huvudansvaret för en fullständig utredning av problemen kring ett korporativt straffansvar vilat.

- (A) Vilka former av handlande önskar man reglera genom att ta ibruk ett korporativt straffansvar och vilka slag av samfund skall inbegripas i denna reglering?

Alla utredningar som förespråkat att ett korporativt straffansvar tas ibruk har samtidigt betonat det korporativa straffansvarets andrahandsställning i förhållande till det individuella straffansvaret. Det straffrättsliga systemet skall fortfarande primärt bygga på ett enskilt personligt straffansvar och systemet skall förbättras framför allt genom att effektivera de regler som gäller för enskilda personer.³⁵⁾ Ett korporativt straffansvar skall tas ibruk enbart för att komplettera där det individuella ansvaret helt uppenbart brister.

Ett individuellt straffansvar har visat sig vara ineffektivt ifråga om vissa samfundsspecifika brott. Dessa brott hänför sig alla till vad som i modern nordisk kriminologi kallas ekonomins kriminalitet. Fråga är om brott som begås vid utövandet av näringsverksamhet som i och för sig är helt legal.³⁶⁾ Det brottsliga handlandet består i en förlängning av det legala handlandet mot det mål som redan den legala verksamheten har, d.v.s. att uppnå möjligast stora ekonomiska vinst.

De brott som de facto aktualiserar ett korporativt straffansvar kan begränsas till en rätt liten grupp. Det är miljöbrott, arbetsbrott, brott mot den sk. välfärdslagstiftningen och möjligen någon ytterligare kategori av motsvarande ekonomiska brott.³⁷⁾

I enlighet med sina uppdrag har Tryckfrihetskommisionen, Miljöbrottskommisionen och Arbetsbrottskommisionen behandlat införandet av ett korporativt straffansvar inom ramen för sitt respektive område. Straffrättskommittén däremot har behandlat frågan allmänt och, förefaller det, även låtit regleringen bli för allmän. Trots att Straffrättskommitténs ställningstaganden (också) på denna punkt är heterogena och svårtydda (kommittén tar t. ex. inte ställning till vilka brott som utgör sådana att samfund kunde bestraffas för dem!), förefaller det klart att den önskar se ett korporativt straffansvar infört också för att

³⁵⁾ T. ex. *ibidem*, s. 138 ff.

³⁶⁾ Träskman, P. O.: Ekonomins kriminalitet. Arbetsmaterial till Nordiska rådets kriminalpolitiska konferens 22—24. 5. 1977 i Nyborg, Danmark, s. 2 f.

³⁷⁾ Se Eriksson, Lars D.: Bör samfund . . . , s. 28 f.

reglera andra former av lagstridigt beteende än dem som faller inom kategorien ekonomins kriminalitet.

Som en konsekvens av detta har även kretsen av samfund som kan bestraffas blivit oformlig. Ifall man uttryckligen begränsat det korporativa straffansvaret till de former av samfundsspecifika brott, beträffande vilka behovet av ett ansvar av detta slag är uttalat, d.v.s. brotten inom kategorien ekonomins kriminalitet, skulle det också vara enklare att uppställa hållbara kriterier för en avgränsning av de straffansvariga samfunden. Straffrättskommitténs ställningstagande ifråga om de ideella samfunden väcker mer förundran än beundran. Man frågar sig om det är de politiska organisationerna och fackföreningarna man önskar inkludera i de ansvarigas krets?

(B) Är nyttjandet av straff en sanktion som är lämplig som reaktion mot de handlingar man önskar reglera?

Ifall vi utgår från att de handlingar man önskar stävja genom nyttjandet av straff mot samfund är brott inom kategorien ekonomins kriminalitet, inställer sig frågan om straff är ett lämpligt medel att beröva ett samfund på den vinst det berett sig genom brott mot lag.³⁸⁾

Är det lämpligt och ändamålsenligt att nyttja straffrättsliga medel för att förhindra någon att bereda sig ojust vinst, eller leder det snarare till att de i straffrätten inbyggda värdeutsagorna överlag reduceras till ett ekonomiskt kalkylerande av inkomster genom brott kontra utgifter i form av straff?

Ifall vi stannar för att straff är ett lämpligt medel är det ännu skäl att försäkra sig om att den straffrättsliga regleringen blir tillräckligt effektiv. Detta förutsätter dels att brottsbeskrivningarna är tillräckligt exakta för att möjliggöra en tillämpning i praktiken och dels att tillbudsstående sanktioner är tillräckligt stränga.

Ekonomins kriminalitet brukar karaktäriseras som de maktfullas kriminalitet. Gärningsmännen har ofta de facto möjligheter att själva påverka avgörandena om vad som sanktioneras, vad som kriminaliseras.³⁹⁾ Straffrättskommittén konstaterar ju även att det intimare samarbetet mellan de mest inflytelserika inom statsmakt och näringsliv gör det möjligt för dessa att påverka regleringens utformning.⁴⁰⁾ Kommittén menar dock att en straffrättslig reglering är verksam då oavhängiga domstolar och ej administrativa myndigheter blir anförtrodda att handha regleringen.

Kommitténs argumentering är knappast helt hållbar. Straff-

³⁸⁾ Se Leigh, L. H., a.a. s. 39.

³⁹⁾ Träskman, P. O., a.a., s. 9 f.

⁴⁰⁾ Kom. bet. 1976:72, s. 142.

rätten karaktäriseras av en sträng legalism. Den straffrättsliga legalitetsprincipen utgör hela straffrättssystemets grundsats — för brott kan enbart den dömas som begått handling som i lag kriminaliserats. Detta innebär att domstolarna kan nyttja straffrättsliga medel enbart om viss konkret handling svarar mot abstrakt handlingsbeskrivning som uppställts i lag. Då de intressenter för statsmakt och näringsliv, som Straffrättskommittén hänvisar till obestriddigen har möjligheter att påverka formuleringen av den abstrakta handlingsbeskrivningen är det inte av stor betydelse om de saknar möjligheter att påverka beskrivningens faktiska tillämpning. Genom formuleringen har de kunnat gardera sig mot att den tillämpas på deras eget handlande.

Stöd för denna något tillspetsade formulering kan man få genom granskning av domstolarnas verksamhet ifråga om brott inom kategorien ekonomins kriminalitet. Sakfällanden är sällsynta, kanske främst på grund av att de bakomliggande materiella reglerna, som väsentligen utformats av näringslivet själv, inte erhållit sådan styrka att ett sakfällande kunde ske utan brott mot legalitetsprincipen. Mycket talar för att en bestraffning av samfund, ifall ett korporativt straffansvar införs, blir en sällsynt företeelse, som endast drabbar sådana tivelaktiga företag i näringslivets utmarker som lätt kunde åtgärdas genom administrativa sanktioner förenade med existerande straffrättsliga sanktioner baserade på ett individuellt straffansvar.⁴¹⁾

Straffrättskommittén föreslår att straffvarning skall vara den primära sanktionen mot samfund och samfundsbrot en andrahandssanktion, som reserveras enbart för brott i återfall. Några andra sanktioner anser den att det ej erfordras. Uttryckligen förkastar den återkallande av administrativt tillstånd och andra motsvarande sanktioner som skulle innebära att samfundet skulle tvingas upphöra med sin verksamhet såsom alltför kategoriska.⁴²⁾

Det föreslagna påföljdssystemet förefaller inte överhövan effektivt. Vad Straffrättskommittén åstadkommit är i själva verket ett nytt vitessystem. Om ett samfund handlar lagstridigt varnas det först. Tar det inte bot av varningen följer penningstraff, som visserligen också det (i motsats till administrativt utdömt vite) kan vara villkorligt.

Straffrättskommitténs tilltro till de formella straffens effektivitet återspeglar en övertro till straffens moralbildande effekt på ekonomiska samfunds handlande. Personligen har jag svårt

⁴¹⁾ Jfr. Hagdahl, Thomas: Ekonomins kriminalitet — näringslivets perspektiv och Herrlin, Hans: Ekonomins kriminalitet. I 17:e nordiska forskarseminariet i Kriminologi. Norefjell, Norge 1975. Stockholm 1975, s. 72 ff.

⁴²⁾ Kom. bet. 1976:72, s. 149.

att tänka mig att ett samfund skulle dra sig för att överträda en lag om överträdelsen ger det en god ekonomisk vinst, enbart på grund av att samfundet hotas av varning om överträdelsen begås. Betydligt strängare påföljder skulle erfordras.

- (3) Är det motiverat att ha skilda regler för fastställandet av straffrättslig skuld för samfund ifråga om uppsåtliga brott respektive brott av oaktsamhet?

Straffrättskommittén tar i sitt betänkande avstånd från ett objektivt straffansvar för samfund med motiveringen att ett ansvar av detta slag kan leda till obilliga resultat och till att man i praktiken inte skulle bry sig om att klarlägga vilka personer inom samfundet som är personligt ansvariga.⁴³⁾ Istället föreslår den ett blandat system där ansvaret ifråga om vållandebrott fastställs utgående från en presumerad skuld och ifråga om uppsåtliga brott utgående från traditionellt straffrättsligt ansvar.

Det komplexa i det föreslagna systemet framgår om man närmare granskar vilka frågor som måste besvaras innan ansvar kan fastställas:

- (1) Realiserar handlingen det objektiva elementet för någon brottsbeskrivning, i så fall för vilket brott?⁴⁴⁾
 (2) Är det brott, vars objektiva element handlingen realiserar ett brott som är straffbart
 (a) då det begåtts uppsåtligen,
 (b) även då det begåtts av vållande?⁴⁵⁾

Bör samfundets ansvar om det är ett brott där uppsåtligt handlande kriminaliserats på samma villkor som oaktsamt handlande härledas i enlighet med reglerna för uppsåtligt brott eller i enlighet med reglerna för oaktsamt brott?⁴⁶⁾

⁴³⁾ Ibidem, s. 146.

⁴⁴⁾ Straffrättskommitténs ställningstagande på denna punkt är förbryllande. Kommittén inte enbart utgår från det möjliga i att fastslå „det objektiva elementet för ett brott“ helt utan att beakta brotts-element som traditionellt hänförs till brottets subjektiva sida, utan den förefaller t.o.m. förutsätta ett visst „tillstånd“ som av någon anledning uppkommit är ett objektivt element som har straffrättslig relevans, se Kom. bet. 1976:72, s. 145: „on tapahtunut teko tai esiintyy tila“. Att detta inte svarar mot gängse uppfattning i straffrättslig doktrin är uppenbart.

⁴⁵⁾ Beträffande svårigheterna att entydigt fastslå när ett brott är straffbart även då det begåtts av oaktsamhet se Träskman, P. O.: De kulpösa brotten. I Tuottamukselliset rikokset. Rikosoikeudellinen jatkoulutusseminaari Tvärminnessä 18—20. 2. 1976. Helsinki 1976, s. 73 ff.

⁴⁶⁾ Straffrättskommittén lämnar denna fråga helt öppen trots att den i fråga om många sådana brott beträffande vilka ett straffrättsligt samfundsansvar kan tänkas vara på plats jämställer uppsåtligt handlande och handling av grov oaktsamhet, se t. ex. Kom. bet. 1976: 72, s. 250 ff.

- (3) Om fråga är om uppsåtligt brott
- (a) har handlingen begåtts inom samfundets verksamhet och å samfundets vägnar?
 - (b) har handlingen begåtts av ett samfundsorgan eller av person i därmed jämförlig ställning?
 - (c) har den handlande begått handlingen uppsåtligt i enlighet med gängse straffrättsliga regler för uppsåt?⁴⁷⁾
- (4) Om fråga är om brott av oaktsamhet
- (a) har det objektiva elementet i ifrågavarande brottsbeskrivning realiserats i samfundets verksamhet?
 - (b) finns det skäl att anta att realiserandet berodde på klandervärdt beteende av någon person? Och
 - (bb) innebär klandervärdt beteende att denna person gjort sig skyldig till brott, eller kan också annat än kriminaliserat beteende vara „klandervärdt“? I så fall (bb) under vilka förutsättningar?
 - (c) har den person, vars klandervärda beteende man har skäl att förutsätta ha realiserat det objektiva elementet i berörda brottsbeskrivning, handlat på samfundets vägnar?
 - (d) kan samfundet visa att den iakttagit erforderlig omsorg för att hindra det klandervärda beteendet. Enligt vilka kriterier fastställs i detta fall kravet på erforderlig omsorg?

Personligen har jag svårt att förstå varför man inte istället för detta märkliga system stannat för ett system där den individuella skulden och samfundets skuld skulle vara helt oberoende av varandra. Där m.a.o. den individuella skulden skulle fastställas helt traditionellt och samfundets skuld helt objektivt.⁴⁸⁾

Frågan om fastställandet av samfundets skuld är den enda frågan inom straffrättens allmänna del som Straffrättskommittén ägnat en närmare granskning. Trots detta kan man säga att införandet av ett korporativt straffansvar har återverkningar på snart sagt varje fråga inom straffrättens allmänna del.⁴⁹⁾ Här kan dessa problem endast helt allmänt antydast.

Gällande straffrätt utgår från handlingar inte från gärningsmän. Handlingsbegreppet är ett kärnebegrepp inom straffrätten. Det är ett begrepp som vållar dispyt och debatt, ett begrepp som flitigt nyttjas men som är svårt att entydigt definiera.⁵⁰⁾

⁴⁷⁾ Om svårigheterna i detta fall se t. ex. Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Yleiset opit II. Toinen painos. Helsinki 1967, s. 98 ff.

⁴⁸⁾ Se Backman, Eero: Työrikostoimikunnan I mietinnön tarkastelua. Oikeus 1974/1, s. 27, jfr densamma Yhteisöjen rikosoikeudellisen vastuun ongelmia. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisuja 1972/3, s. 67 ff.

⁴⁹⁾ Kom. bet. 1973:70, s. 268, Träskman, P. O.: La responsabilité pénale des personnes morales en Finlande (stencil), s. 7 f.

⁵⁰⁾ Se t. ex. Kantola, Antero: Finaalisista selityksistä ja tuottamuksesta. I Tuottamukselliset rikokset. Rikosoikeudellinen jatkokoulutus-seminaari Tvärminnesä 18—20. 2. 1976, Helsinki 1976, s. 5 ff.

Ifall samfunden uppfattas som straffrättsliga subjekt likvärdiga med fysiska personer är det uppenbart att förvirringen kring handlingsbegreppet blir än värre. Det är förmodligen skäl att göra skillnad mellan „samfundshandlingar“ och „handlingar begåna av fysiska personer“. Hur dessa två handlingsbegrepp skall förhålla sig till varandra är helt öppet.

I straffrätten nyttjas handlingsbegreppet som identifieringsenhet i många sammanhang. Detta gäller t. ex. vid lokalisering av brott såväl till tid som till rum, inom försöksläran och inom konkurrensläran. Ifall man utgår från två olika handlingsbegrepp (ett för samfund och ett för fysiska personer) bör man fastställa vilkendera begreppet som nyttjas i vilken situation. Detta kan knappast ske utan stort bryderi.

Dessa svårigheter kan undvikas enbart om man avdogmatiserar fastställandet av samfundets straffrättsliga ansvar, genom att betona att det straffrättsligt centrala är de verksamma *fysiska personernas handlingar*. Det straffrättsliga ansvaret fastställs endast och enbart på grundval av dessa. En påföljd för samfundet kan följa ifall den fysiska personens handling är straffbar — således helt objektivt. Om man sedan önskar hänföra det ansvarssystem som utformas på detta sätt till straffrätten eller till förvaltningsrätten är en sekundär fråga. Uppenbart är dock att det straffrättsliga systemet för individer klart måste hållas i sär från ett system med påföljdsansvar omedelbart för samfund. Denna skillnad är det skäl att accentuera inte att minimera vid utformandet av stadgandena om ett korporativt straffansvar. Straffrättskommitténs utgångspunkt att jämföra det korporativa straffansvaret med det traditionella individuella måste därför starkt ifrågasättas.

P. O. Träskman